

PRILOG RAZVOJU VETERINARSTVA HRVATSKE U XIX. STOLJEĆU

CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF VETERINARY MEDICINE IN CROATIA IN THE 19TH CENTURY

Vesna Vučevac Bajt*

SUMMARY

In the 19th-century Croatia the development of veterinary legislation and human medicine was of outstanding importance for the development of veterinary medicine. Human medicine, already well-developed at that time, was responsible for the whole veterinary service. Veterinary and some other associations also contributed to the development of veterinary medicine (Croatian and Slavonian Economic Society, 1841; Croatian and Slavonian Veterinary Society, 1893; School of Economy and Forestry in Križevci, 1860; Public School of Farriery, 1886). Veterinary literature in Croatia also encouraged veterinary profession to organise itself.

Key words: History of veterinary medicine, 19th century, Croatia

Razvoju hrvatskog veterinarstva u XIX. stoljeću pridonijelo je više čimbenika. Prije svega snažan razvoj humane medicine u čijem se sastavu nalazilo veterinarstvo do 1891., zatim razvoj veterinarskog zakonodavstva, veterinarske literature i napose osnivanje veterinarskih i nekih drugih asocijacija koje su pridonijele i osnutku veterinarskog učilišta početkom XX. stoljeća.

---

* Prof. dr. sc. Vesna Vučevac Bajt. Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zavod za povijest, etiku i sociologiju veterinarstva. Heinzlova 55. 10000 Zagreb, e-mail: duerigl@hfi.hr

Prema arhivskim podacima, u Hrvatskoj su u XIX. stoljeću bile prisutne razne stočne bolesti, a u suzbijanju stočnih zaraza primjenjivali su se doneseni propisi.

Na području Vojne krajine donesena je 1808. *Naredba o postupku sa skitničkom stokom* (Bitangenvieh) [20,21]. Tom naredbom vlasti su htjele ograničiti slobodno kretanje stoke i tako spriječiti širenje stočnih zaraznih bolesti.

Godine 1816. doneseni su *propisi* (pisani na latinskom, tada službenom jeziku administracije) u kojima se navodi veći broj stočnih zaraza koje su bile poznate u to vrijeme [12]. U uvodnom dijelu naznačeni su opći podaci o zarazama (slični onima iz *propisa* iz 1730.). Navodi se goveđa kuga koja nanosi velike štete stočarstvu, zatim slinavka i šap, bedrenica, ovčje boginje, sakagija (maleus), svrab, metiljavost i bjesnoća.

Godine 1820. donesena je *Naredba o postupku prilikom bjesnoće* [21]. S obzirom na način držanja stoke koja je lako dolazila u dodir s divljači i tako bila trajna opasnost za širenje bjesnoće, ta je naredba bila prijevremena potreba tog vremena. Carskim reskriptom 1829. i 1837. izlaze općenite upute za vlasti i krajišnike tijekom vladanja kakve stočne pošasti ili bolesti. U zadnjem reskriptu od zaraznih bolesti navode se šuga, bedrenica, slinavka, šap i ovčje boginje te vrbanac kod svinja, sa svim simptomima i obrambenim mjerama za te bolesti.

Carskom naredbom od 13. prosinca 1846. izdana je na području Vojne krajine posebna *Naredba o obveznom pregledu životinja prije klanja i o pregledu mesa namijenjenog javnoj potrošnji* [20,21].

Na području građanske Hrvatske pokrajinskih veterinarskih propisa gotovo i nije bilo. Službu su obavljali liječnici i samo poneki veterinar pod liječničkim nadzorom, a stoku se liječilo još uvijek primitivno i nestručno. Doneseni propisi kasnili su i po više desetaka godina. Tek je 1850. predložen *Osnov za unapređenje zdravničnog upraviteljstva*, prema kojem je svaka općina trebala imati liječnika, veterinara i primalju [21]. Taj prijedlog vlast nije prihvatila, nego je 7. rujna 1850. bio prihvaćen Bachov *Patent o uređenju zdravstvenog upraviteljstva*, koji se zadržao do 1874. godine [3,21].

Godine 1851. objavljena je *Naredba za pomorsko-zdravstvenu službu*, koja je vrijedila za Hrvatsko primorje i Vojnu krajinu, a odnosila se na postupak sa životinjama i životinjskim sirovinama za vrijeme trajanja kakve zaraze [21].

Carskom naredbom od 4. svibnja 1854. izdana je *Uredba o govedoj kugi* s uputama za njezino suzbijanje i sprečavanje, a raspisom austrijskoga Ministarstva unutarnjih poslova od 26. svibnja iste godine propisane su zaštitne mjere protiv bjesnoće [21].

Godine 1859. izdani su *Propisi, kako da postupaju političke vlasti, ljekari, vidari, živinari i obćinski Glavari, kad ovlada živinska pošast i kakve da se onda učine živinarske i redarske naredbe* [3,12]. U njima se navode podaci o štetama koju privredi zemlje nanose zaraze. *Propisi* su bili brzo rasprodani, a kako je 1872. ponovno izbila goveđa kuga, administracija ih je ponovno dala tiskati [12]. *Propisi* koji su tiskani nakon razvojačenja Vojne krajine 1872., tekstom su bili posve isti kao i oni iz 1859., ali su dobili naziv *Naputak o marvinskih pošastih*, i u tom je *Naputku* goveđa kuga naznačena kao najpogubnija pošast [12,21].

Prekretnicu u organizaciji i značenju veterinarske službe u Hrvatskoj i Slavoniji svakako je donio *Zakon ob uređenju zdravstva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, koji je stupio na snagu 15. studenog 1874. i time označio početak novog razdoblja u razvoju veterinarstva [3,21]. U tom se zakonu prvi put propisuje položaj veterinarske službe i njezina organizacija. Njime, međutim, nije riješena organizacija suzbijanja stočnih i zaraznih bolesti, napose goveđe kuge (jer je ostala važeća *Naredba* iz 1859.) pa se zakon nije mogao duže održati.

U građanskoj Hrvatskoj izdana je naredba o pregledu mesa tek 5. svibnja 1877. kao *Naredba Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Odjela za unutarnje poslove o razgledbi mesa*. U toj se naredbi kao pregledači stoke za klanje i mesa navode na prvome mjestu veterinari, a na posljednjem liječnici, što znači da je u Hrvatskoj tada bio prisutan određen broj veterinara koji su mogli preuzeti taj posao.

S obzirom na to da je Hrvatska imala s Mađarskom zajednički dio granice, željeznice i plovne putove, dakle glavna prometna sredstva i mjesta u prometu sa životinjama, trebalo je uskladiti njihove nove veterinarske zakone. U svrhu donošenja novog zakona održana je konferencija u Budimpešti na kojoj je Hrvatsku i Slavoniju zastupao dr. Radoslav Krištof, tadašnji ravnatelj veterinarstva u Hrvatskoj i Slavoniji. Duskora je dr. Krištof izradio prijedlog za nov veterinarski zakon koji je nakon rasprave u Saboru prihvaćen i donesen pod nazivom *Zakon ob uređenju veterinarstva u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji od 27. kolovoza 1888. godine* [26]. To je bio prvi veterinarski zakon koji je svojim osnovnim odredbama utjecao na unapređenje stočarstva i dao osnovu za organizaciju veterinarske službe i

njezin razvoj. Prema odredbama Zakona, zaštita je određena kao osnova veterinarskog djelovanja u borbi protiv stočnih zaraza. Među stočne zaraze koje treba suzbijati, navode se: goveđa kuga, bedrenica, bjesnoća, sakagija, slinavka i šap, plućna zaraza goveda, ovčje boginje, spolna zaraza konja, spolni osip konja i goveda, šuga konja i ovaca te svinjski vrbanac. U popis je naknadno unesena i svinjska kuga (1900.) te kolera peradi (1903.).

Zakonom o uređenju veterinarstva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji riješena su tri osnovna čimbenika za uspješno djelovanje u borbi protiv stočnih zaraza – čvrsta organizacija veterinarske službe, jedinstvene mjere i postupci u sprečavanju i ugušivanju zaraza i osigurana materijalna sredstva za djelovanje veterinarske službe u cjelini. Na osnovi postavki iz tog zakona došlo je do promjena u organizaciji veterinarske službe. Do 1891. veterinarstvo se administrativno nalazilo u zdravstvenom odsjeku Odjela za unutarnju zemaljsku upravu, a tada je u tom odjelu osnovan Narodno-gospodarski odsjek, a veterinarstvo je postalo treći pododsjek u njemu [3]. Kada je narodno gospodarstvo 1913. bilo izdvojeno iz Odjela za unutarnju gospodarsku upravu i postalo samostalni odjel Hrvatske zemaljske vlade, veterinarstvo je u tom odjelu dobilo poseban Veterinarski odsjek [3]. U skladu s odredbama zakona grade se i uređuju klaonice u svim većim mjestima Hrvatske radi unapređenja veterinarstva. Određene mjere bile su propisane i za strviništa, otpremu životinja željeznicama i brodovima, raskuživanje, održavanje stočnih sajмова i dr. Veterinarsko-redarstveni nadzor bio je dužan spriječiti dogon bolesnih životinja na sajmišta, a strogo su pregledavane i stočne putnice životinja na sajmu. Zbog zaštite zdravlja, životinja i ljudi, narodna gospodarska uprava uređuje stočna sajmišta. Uz to, strogo su se nadzirala mjesta na željezničkim postajama preko kojih se prevozila stoka za vrijeme redovitih sajмова te pri izvozu životinja u inozemstvo. Ispravne postavke zadržale su *Zakon ob uređenju veterinarstva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji* na snazi do 26. travnja 1926., kada je donesen *Zakon o suzbijanju i ugušivanju stočnih zaraza* [3].

Poslije Zakona iz godine 1888. slijedio je *Zakon o suzbijanju plućne zaraze goveda* izdan 1893. te nekoliko važnih propisa iz područja veterinarstva kao npr. *Naredba o licenciranju pastuha* (1893.), *Naredba o licenciranju bikova* (1895.), *Naredba o svinjskoj kugi* (1895.), *Naredba o pošiljkama svježeg mesa* (1900.) i *Naredba o držanju pasa* (1900.) [21].

Do znatnog poboljšanja statusa veterinarske službe i izjednačenja veterinaru s ostalim akademskim strukama došlo je početkom XX. stoljeća nakon što je dr. Bogoslav Ljevačić izradio *Zakon o uređenju veterinarske*

službe u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (5. rujna 1914.) i *Zakon* kojim su iz Zemaljske vlade Odjela za unutrašnje poslove izdvojeni poslovi za veterinarstvo i stavljeni u nadležnost Odjela za narodno gospodarstvo [21].

U borbi protiv zaraznih bolesti, uz veterinarsko zakonodavstvo važnu je ulogu imao i razvoj veterinarske literature. U 18. stoljeću u Hrvatskoj je postojalo uglavnom *pučko veterinarstvo*, a liječenjem domaćih životinja bavio se sam narod crpeći svoje znanje iz iskustva i usmene predaje. Za pomoć u liječenju korištene su veterinarske ljekaruše i drugi kućni veterinarski priručnici, a tek poslije knjige veterinarskog sadržaja, prvotno prijevodi stranih veterinarskih djela koja su imala veliku važnost za razvoj stočarstva i veterinarstva.

Od druge polovice XVIII. stoljeća do 1888. godine vrijedili su propisi prema kojima nijedan liječnik ni ranarnik nije mogao biti postavljen za županijskog liječnika ako nije slušao i položio ispite na medicinskim fakultetima u Beču ili Pešti te kolegij iz veterinarske medicine. Uz liječnike, postojali su *kuršmidi* i *konjski vidari*, odnosno veterinarski pomoćnici, međutim, službeno veterinarstvo bilo je povjereno liječnicima [10,17]. Ipak, zbog nedovoljnog broja liječnika, liječenje stoke često se povjeravalo veterinarskim pomoćnicima. Iako su na područje Hrvatske već u XVIII. stoljeću upućivani neki liječnici sa zadaćom da istražuju i suzbijaju stočne zaraze, kao npr. dr P. Adami koji je zbog toga boravio u Hrvatskoj u razdoblju od 1765. do 1769. godine [8,9,13], prve diplomirane veterinare u Hrvatskoj nalazimo tek oko 1809. u Vojnoj krajini. Ti su liječnici završili dvogodišnju edukaciju na Veterinarskom institutu u Beču; bili su raspoređeni po krajiškim pukovnijama, a glavna im je zadaća bila besplatno liječenje i tamanjenje stočnih zaraza na području svoje pukovnije. Svaki je takav veterinar morao sastavljati godišnji izvještaj o liječenju stoke, o bolestima koje se pojavljuju u Krajini, o tamanjenju zaraza te općenito o stanju veterinarstva i stočarstva svoga područja. Izvješća su dostavljana Veterinarskom institutu u Beču. U ličkoj pukovniji služio je kao liječnik-veterinar *Tobia Christ*, u otočnoj *Josip Penger*, u ogulinskoj *Karlo Hakenschmidt*, u varaždinsko-đurđevačkoj *Franjo Peška*, u brodskoj *Andrija Hastinek*, u gradiškoj *Filip Ivakić*, u petrovaradinskoj *Adrijan Venger*, u prvoj banskoj *Josip Kiesling*, a u drugoj banskoj *Maksimilijan Jaraušek* [3]. Pukovnijski veterinari službovali su do razvojačenja Vojne krajine.

Veterinarska služba u Banskoj Hrvatskoj bila je do 1888. u sastavu zdravstva te je unutar nje postojala *služba zemaljskog živinara*. Od 1854. do 1860. upravljao je veterinarstvom zemaljski živinovračitelj *Maksim*

Thalmeiner, ranarnik i živinar [10]. Od 1864. do 1870. zemaljski živinar bio je *Tomislav Markuš*, ranarnik i diplomirani veterinar [10]. Od 1879. dalje zemaljski veterinar bio je *dr. Radoslav Krištof*, liječnik i diplomirani veterinar (7,10,16).

Od prvih županijskih veterinara u Hrvatskoj, u Zagrebačkoj županiji spominju se *Martin Lang*, koji je službovao od 1811. do 1846., *Josip Wirth* od 1811. do 1847. i *Tomo Laurinšek* od 1843. do 1887. [3]. U Varaždinskoj županiji službovao je *Florijan Gütler* od 1843. do 1847. i *Maksim Schmidt* od 1846. do 1847., a u Križevačkoj *Franjo Ranftl* od 1836. do 1843. i *Joan Ranftl* od 1839. do 1847. [3]. U Srijemskoj županiji službovao je *Pavao Riedl* od 1841. do 1848., a *Vatroslav Andrassy* 1847. godine [3,11]. Na području Požeške županije službovao je *Vjekoslav Knežević* od 1846. do 1880., koji je odlikovan zbog suzbijanja goveđe kuge [11]. Na području Virovitičke županije prvi živinari su bili *Ivan Janovsky* (1865.), *Vilim Paulik* (1866.) i *Franjo Blažeković* (1875.–1878.) [10]. Početkom 19. stoljeća, točnije 1810., u Osijeku je radio liječnik i ranarnik *Antun Folk* [5]. Prema nekim podacima, grad Koprivnica bio je prvi hrvatski grad koji je imao svoga veterinara, *Josipa Pagačera* [3]. Kao županijski fizik u Križevcima i u Zagrebu te kao praliječnik (*archiater* = glavni, (naj)stariji liječnik) u Zagrebu radio je *dr. Josip Krasaslaw Schlosser* koji je bio poznat i izvan granica Hrvatske kao izvrstan liječnik, botaničar i zoolog. Godine 1831. promoviran je u Beču "*na čast doktorsku znanostih liječničkih i ranarničkih*" [12]. Bio je jedan od prvih članova Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Zaslužan je za unapređenje veterinarske medicine, a napose se istaknuo u suzbijanju stočnih zaraznih bolesti. Na mjestu pokrajinskog veterinara u Dalmaciji spominje se 1870. *Franjo Bertić* koji je završio studij veterine u Beču 1836. godine [18]. S mnogo uspjeha posvetio se proučavanju epizootija, sudskoj veterini, pregledu životinja i mesa, općoj higijeni i povijesti medicine. Iz sačuvane arhivske građe ne vidi se koliko je dugo djelovao u Zadru.

U prvoj polovici XIX. stoljeća veterinarska literatura pisana na narodnom jeziku još je uvijek na narodnim dijalektima. Godine 1816. tiskan je letak pod naslovom *Padanye marhe rogate otkud biva y kak sze z tem baratati mora od Alexia Tolnay, vrachenya marhe navuchitela, izpisano*, čiji je autor mađarski veterinar *A. Tolnay* [3]. Seljaci u Hrvatskoj bili su slabo pismeni te su u kućama posjedovali samo pokoji molitvenik i kalendar. U takvim kalendarima pisani su za narod poučni članci o životinjskim bolestima i lijekovima pa su često predstavljali male ljekaruše s narodnim lijekovima. Takav kalendar izdao je 1818. *Antun Rožić*, a 1819. *Tomo*

Mikloušić [3]. Godine 1831. Tomo Mikloušić preveo je s njemačkog jezika dva djela, a 1839. izdao je i ljekarušu pod naslovom *Izbor dugovanyh vszakoverztneh za haszen y razveszelenye szhusecheh*, u kojoj je naveo lijekove za ljude i životinje [3].

Godine 1835. varaždinska županija izdala je službeni priručnik za liječnike s popisom lijekova koje veterinari smiju držati u priručnoj apoteci.

Za područje Dalmacije izašla je 1836. u Zadru knjiga o uzgoju i liječenju domaćih životinja na hrvatskom i talijanskom jeziku. Naslov hrvatskog izdanja glasio je: *Nauk oko Cerkavica za sluxbu od kapetanâ od okolisâ, od preturâ, opchinâ puskih i drugih oblasti, od likarâ rukoličnikâ, xivoličnikâ i ost* [3]. Važno je spomenuti i djelo nepoznatog pisca tiskano u Budimu 1836. pod naslovom *Navuk od jednog prikladnoga hranlyvoga baratanya z-marvom za polyodelavca*, u kojem su obrađena osnovna načela zoohigijene [3,29]. Godine 1837. tiskana je u Budimu knjižica *Vrachitelszko – politichke naredbe za ugriza od besznih sivin y betega besznoche prepRechiti*, zapravo prijevod službene naredbe izdane na latinskom jeziku godinu dana prije [3].

Veterinar Josip Wirth izdao je 1829. u Karlovcu letak s uputama o sprečavanju bedrenice [3]. Uviđajući veliku opasnost od epizootija, varaždinski ljekarnik Ivan Halter izdao je proglas 1830. u kojem je preporučivao upotrebu klornog vapna za dezinfekciju kod životinjskih zaraza [3,31]. Martin Lang je u razdoblju od 1843. do 1845. objavio više članaka u *Listu mesečnom* o liječenju domaćih životinja, uzgoju plemenitih pasmina goveda, o hranidbi stoke odnosno o sijanju krmnog bilja, o kugi marvinskoj i o timarenju konja [1,3].

Najbolje veterinarsko djelo u XIX. stoljeću bilo je *Općinski živinovračitel (Obćinski živinvračitel ali navučanje vsakog gospodara svoje konje, goveda, ovce, svinje, kože i cucke odkojiti, zderžavati, oveh betege spoznati i vračiti, s priloškom i kipotiskom)*, koje je na njemačkom jeziku napisao Ivan Nikola Rohlwes, a na hrvatski ga je preveo 1839. Aleksa Vanzass [3]. Knjiga je tiskana u Zagrebu, a u njoj su opisane vanjske i unutarnje bolesti domaćih životinja, s popisom lijekova za svaku vrstu životinja posebno. U knjizi je opširno obrađen uzgoj i držanje životinja te mjere koje možemo smatrati začecima profilakse. Sadržaj knjige pokazuje da se u to vrijeme počelo voditi računa o veterinarskoj struci.

Iz 1842. sačuvan je rukopis autora iz Slavonskog Broda Ignjata Alojza Brlića pod nazivom *Domaći lykovi* [1]. Većina recepata (naputaka) za

liječenje spada među simpatetične lijekove. Godine 1841. izašla je "knjiga lijeka protiv bjesnoće" Josipa Lalića pod naslovom *Nacsin kako triba potribovati lik od Gosp. Mesthra Lalicha obznanit, za izlicsit, ako pobisni ili csovik ili marvincse* [4]. Brošura je objavljena i na njemačkom jeziku, a sve troškove tiskanja snosila je gradska uprava grada Osijeka. Godine 1849. tiskana je i ljekaruša "za ljude i marvu" pod nazivom *Otvoranje domačeg lečtva za ljude i marhu i njevoja na gospodarstvo spadajuća u broju 140, koje naravnih, koje simpatetičkih sretstvih sverhu svakojakih bolesti kod ljudih i marve, sigurno, berzo i jeftino izlečiti i u gospodarstvu s mnogim napredkom postupati veoma važne jesu, koje cez mnogo godinje izkustvo i vjernim svedočstvom sabrane, složene i iz jedine ljubavi slavnome ilirskome narodu posvetjene jesu* (Zagreb, 1849.) [3].

U Hrvatskoj se prvi put piše o bjesnoći kao o bolesti životinja 1847. u disertaciji dr. *Heinricha Kučinića Die Wutkrankheit der Tiere* [1]. Osim što iznosi simptome bolesti kod raznih životinja, dr. Kučinić navodi potrebu poduzimanja energičnih mjera protiv bjesnoće. Zahtijeva od uprave provođenje razudbe ubijenih pasa od strane *živinarskih liječnika ili varmedijskih liječnika* (var-međa-državna-pokrajinska granica). Od preventivnih mjera preporučuje obvezan godišnji pregled pasa te održavanje predavanja o bjesnoći kako bi se puk upoznao s opasnostima od te bolesti i kako bi se iskorijenile razne predrasude i bajanja. U povijesti hrvatskog veterinarstva to je djelo bilo prvi pokušaj obrazlaganja prijekne potrebe donošenja uredbe ili zakona o suzbijanju jedne životinjske pošasti.

Sredinom XIX. stoljeća službovao je liječnik-veterinar *Franjo Veselić* u Đakovu i Virovitici. Napisao je knjigu *Domaći lekar* (tiskana u Zemunu 1850.) [1,3] u kojoj su prikazani lijekovi namijenjeni za liječenje ljudi i životinja. Objavio je i niz radova u *Listu mesečnom*.

Godine 1858. u Zagrebu je tiskana knjižica *Konjarstvo* s uputama o uzgoju i poznavanju konja te s dodatkom o konjskim bolestima [20]. Prema nekim navodima u časopisu *Vjenac* iz 1884., kao autor toga djela spominje se *Bogoslav Šulek*.

Anonimni autor, bez navoda mjesta i godine, tiskao je knjižicu o uzgoju konja pod nazivom *Tablicza va koj Nauk Sztoy, kako sze laglye, ter hasznovitye Konyi plodit moraju po Orszagu, ino kakovi Pasztuhi sze ynaju puschat szakovjacskim Kobilam* [3]. Isto djelo izašlo je i na ikavskom narječju. Anonimno je tiskana i knjižica pod naslovom *Sumarium extractus* u kojoj je opisana simptomatologija, terapija i profilaks zaraznih bolesti ovaca pod imenom *Lues pecorum* [3]. Godine 1864. osječki liječnik *Franjo Zechmeister*

tiskao je u Osijeku raspravu o bedrenici *Monographia super Pokolvar* [6]. Bedrenica je bila prisutna na osječkom području i 1875. pa je gradska uprava te godine objavila oglas o postupanju pri prodavanju mesa.

Podžupanijski veterinar u Virovitici *Franjo Blažeković* napisao je djelo *Bolesti očiju*, izdano na njemačkom jeziku u Beču 1882. godine [10]. Napisao je i *Uputak o goveđoj kugi*, tiskan u Zagrebu 1876., a 1878. objavljen je i u njemačkom časopisu *Deutsche Zeitschrift für Thiermedizin und vergleichende Pathologie IV.B* pod naslovom *Zur Kenntnis der Kälber-Diphtherie* [10].

Osim veterinarskih djela, u drugoj polovici XIX. stoljeća tiskani su i prvi originalni veterinarski udžbenici na hrvatskom jeziku. U razdoblju od 1874. do 1892. profesor Gospodarsko-šumarskog učilišta u Križevcima *Josip Ubl* napisao je i objavio prve veterinarske udžbenike u Zagrebu: *Anatomija i životoslovlje domaće životinje s osobitim obzirom na gospodarstvo*, 1874.; *Bolesti i liekovi*, 1876.; *Sudbeno živinarstvo*, 1876.; *Kopitoznanstvo*, 1880.; *Pouka ob uzgoju domaće životinje*, 1882.; *Umno mliekarenje*, 1886.; *Živinarstvo*, 1892., te ušao u hrvatsku veterinarsku povijest kao začetnik hrvatske veterinarske terminologije [2,20,27].

U sklopu Učilišta u Križevcima djelovalo je i niz drugih stručnjaka i znanstvenika koji su dali svoj doprinos u veterinarskoj literaturi, kao npr. *Antun Gustav Vichodil*, koji je 1883. napisao *Domaća perad* i *Andrija Hajdinjak*, koji je 1884. napisao *Domaća perad ili živad* [32]. Vidljivo je dakle da se krajem stoljeća brže razvija veterinarska literatura, te da sadržaj tekstova dobiva odgojno-obrazovni pa i znanstveni karakter.

Razvoju strukovnog i znanstvenog veterinarstva u Hrvatskoj pridonijelo je osnivanje raznih asocijacija. Prva značajna asocijacija osnovana je 1841. pod nazivom *Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo* [27,30]. Gospodarsko društvo nastalo je kao institucija ilirskog pokreta u kojemu duh vremena, duh narodnog preporoda, traži ne samo nacionalno, nego i gospodarsko obrazovanje i prosvjećivanje. To je imalo presudno značenje i na razvoj veterinarske literature i na razvoj veterinarstva općenito. Rad društva zasnivao se na čuvanju zdravlja stoke i na unapređenju stočarstva, na znanstvenom radu i užoj veterinarskomedicinskoj djelatnosti. Već 1842. upravni odbor Gospodarskog društva predlaže glavnoj skupštini da se provede popis stoke i uredi stočni katastar, te da se obavi nagrađivanje rasplodne stoke [1,20]. To je i učinjeno samo nekoliko godina poslije. Godine 1845. proveden je popis stoke (marvinski katastar), što je bila rijetkost u to doba, a nagrađivanje rasplodnjaka provedeno je 1851.

[1,20]. Društvo pokreće i izdavanje stručnopopularnoga glasila *List mesečni* 1842. (od 1848. do danas *Gospodarski list*) koji postaje glasilo i za veterinarsku struku i znanost [1,30]. Društvo organizira i edukaciju stočara na brojnim predavanjima i uz pomoć poučne veterinarske literature u svojoj knjižnici. Velika aktivnost društva ogledala se i u tome što je 1864. organiziralo u Zagrebu prvu *Dalmatinsko-hrvatsko-slavonsku gospodarsku izložbu* [20,30]. Zahvaljujući velikom uspjehu postignutom u stočarstvu i poljoprivredi općenito, Gospodarsko društvo imalo je velik utjecaj na Hrvatski sabor koji je svake godine odvajao znatna financijska sredstva za uvoz stoke plemenitih pasmina (npr. simentalskog goveda iz Švicarske). Za unapređenje stočarstva velike su zasluge imale stočarske zadruge zahvaljujući kojima je do kraja XIX. stoljeća popravljen pasminski sastav gotovo svih vrsta stoke. Uz porast kvalitete, postignut je i velik kvantitativni porast. Takve prilike u stočarstvu nametnule su potrebu da se u Hrvatskoj stvori veterinarski kadar. S druge strane, otkup stoke i stočarskih proizvoda bio je osiguran na području Austro-Ugarske koja je zahtijevala solidan zdravstveni nadzor nad cjelokupnim stočarstvom u Hrvatskoj.

Važnu ulogu u osnivanju vlastitoga veterinarskog učilišta imali su hrvatski intelektualci koji su se borili za moderne tekovine građanske kulture, pa tako i za uspostavljanje hrvatskog Sveučilišta. Zahtjevi za osnivanje veterinarskog učilišta u Zagrebu pojavljuju se prvi put 40-ih godina XIX. stoljeća. *Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo* pokreće pitanje veterinarskog učilišta u Zagrebu već 1844. [20,26], jer su u to vrijeme veterinarsku službu vodili liječnici koji su nakon završenog medicinskog fakulteta završili i naobrazbu na veterinarskim školama. Zbog toga 1850. Opća skupština liječnika Hrvatske i Slavonije predlaže osnivanje veterinarskog učilišta [20,26]. Godine 1856. Zagrebačka, Požeška, Osječka, Varaždinska županija i grad Zagreb traže otvaranje veterinarske škole, ali tim zahtjevima nije udovoljeno [20,26].

Godine 1860. odlukom C. kr. ministarstva u Beču osnovana je prva poljoprivredna škola pod nazivom *Gospodarsko šumarsko učilište u Križevcima* [20,30]. Ta je najstarija poljoprivredna škola u Hrvatskoj, kao i jedna od prvih u Europi, educirala poljoprivredne i druge stručnjake. Pripada joj posebno mjesto u gospodarskoj povijesti jer je preko nje Hrvatska na agrikulturnom području postala sastavnim dijelom srednje Europe. Razvoj stočarstva u školi pratila je i veterinarsko-medicinska djelatnost. Tako je od 1870. veterinar *Josip Ubl* predavao *živinogojstvo i veterinarstvo* (od 1879. bio je redovni profesor na učilištu) [2]. Učilište je dalo znatan doprinos

unapređenju stočarstva i razvoju veterinarske službe, napose izdavanjem stručne literature na hrvatskom jeziku.

Zbog nedostatka stručnoga potkivačkog kadra, sredinom XIX. stoljeća pokrenuta je akcija osnivanja potkivačke škole. Hrvatsko namjesništvo uputilo je 1856. predstavku Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču, kojom se traži osnivanje potkivačkog tečaja u Hrvatskoj [25,28]. Do odobrenja zahtjeva dolazi tek nakon što je osnovana Zemaljska pastuharna kao tijelo Hrvatsko-slavonske zemaljske vlade, koja je upravljala cjelokupnim konjarstvom Hrvatske i Slavonije. Pastuharna je bila pod vojnom upravom pa je za osnivanje potkivačke škole bio najzaslužniji njezin zapovjednik kapetan *Alfons Komposcht* [20,25,33] koji je odgovarajućom dokumentacijom obrazložio potrebu osnutka škole pa je vlada 19. prosinca 1885. izdala *Naredbu* da se *ustroji tečaj za obuku u potkivanju životinja*, a 29. svibnja 1886. objavila je *Pravila zemaljskog naukovnog tečaja za naobrazbu u potkivanju životinja u Zagrebu* [20,25,27,33]. Tih jedanaest godina škola je bila pod nadzorom Zemaljske pastuharne. Zapovjednik pastuharne i ujedno referent vlade za konjogojstvo bio je konjički kapetan *Alfons Komposcht*. Istovremeno, glavni veterinar i rukovoditelj škole bio je tzv. ravnajući učitelj *Josip Černy* [20,30,33]. Od 1897. vlada je povjerila svu upravu njemu kao ravnajućem učitelju i nadveterinaru. Kao prvi ravnatelj škole imao je važnu ulogu u odgoju i obrazovanju potkivačkog kadra. U tom pogledu njegov je znatan doprinos bio i prvi udžbenik *Nauka o potkivanju konjah* (1892.), namijenjen polaznicima škole [20,25]. Černy je dužnost upravitelja obavljao do 1. siječnja 1899., kada je za ravnatelja škole postavljen *Eugen Podaubsky* [20,25]. *Ustrojni statut Hrvatsko-slavonske zemaljske potkivačke škole u Zagrebu* vlada je objavila 27. kolovoza 1897. Osnovna zadaća potkivačke škole bila je opskrbljivati zemlju kvalitetnim potkivačima koji su za vrijeme školovanja trebali svladati poznavanje konja te njegu i utjecaj dobrog kova na radnu sposobnost konja. U sastavu škole nalazila se staja za konje s bolesnim kopitima pa se škola izdržavala dijelom iz vlastitih prihoda (potkivanje i liječenje), a dijelom iz sredstava dobivenih od zemaljske vlade. Škola je bila pod nadzorom Odjela za unutrašnje poslove zemaljske vlade, a upravitelj je mogao biti samo veterinar, oniholog, kojeg je imenovao ban. U praktičnoj su nastavi pitomci učili skidanje starih potkova, kovanje raznovrsnih potkova za zdravo i bolesno kopito, obrezivanje i pripremanje potkova za zdravo i bolesno kopito te adaptiranje i pribijanje samih potkova. Pri osnutku škole izabrani su i predavači; *Josip Černy* za anatomiju kopita, bolesti kopita i papaka, njihovo liječenje i

ortopedsko potkivanje i za rukovoditelja cjelokupne nastave, *dr. Radoslav Krištof* za nastavu anatomije i fiziologije konja te *prof. Josip Prigovečki* za gospodarstvo. Uz njih je imenovan i tzv. konjski vidar kao učitelj potkivanja s još dva potkivača. Škola je postigla najveći procvat u razdoblju kada je njome rukovodio prof. dr. Eugen Podaubsky (1899.–1914., 1918., 1919.) [20,25,33]. Osim što je sanirao financijske poteškoće, 1900. preuzeo je cjelokupnu teoretsku nastavu podignuvši je na zavidnu razinu. Zemaljska potkivačka škola u Zagrebu važna je za hrvatsku veterinarsku povijest ne samo zato što je uspješno obavila svoju zadaću opskrblivši zemlju kvalitetnim potkivačima, nego i zato što je okupila značajne stručnjake toga vremena koji su stvorili temelje za razvoj veterinarske struke. U tome osobita važnost pripada njezinu dugogodišnjem rukovoditelju Eugenu Podaubskom koji je svojom iznimnom sposobnošću uspio izgraditi zgradu za smještaj buduće Veterinarske visoke škole. Cijeneci njegovo stručno znanje i visoku etiku, s pravom možemo zaključiti da mu pripada osobito mjesto u hrvatskoj veterinarskoj povijesti.

Unatoč dugotrajnom nastojanju da se osnuje vlastito veterinarsko učilište, to će postati stvarnost tek nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918., kada zbog neriješenih robno-novčanih odnosa između Austrije i novonastale države Kraljevine SHS studenti veterine više nisu mogli nastaviti školovanje u Austriji. Takva je situacija bila velik poticaj hrvatskim veterinarima da pristupe organizaciji vlastitoga veterinarskog učilišta. Godine 1918. tadašnji ravnatelj zemaljske potkivačke škole prof. dr. Eugen Podaubsky podnio je, kao član Odbora Hrvatsko-slavonskog veterinarskog društva, zahtjev za osnivanjem veterinarskog učilišta u Zagrebu [1,20]. Nacrt zakonske osnove za ustrojenje veterinarske visoke škole u državi SHS izradio je *dr. Stjepan Plasaj*, te su one nakon određenih korekcija konačno i prihvaćene u vladi, pa je regent Aleksandar propisao 31. kolovoza 1919. *Uredbu kojom se do kasnijeg uređenja ustavnim putem ustrojava Veterinarska visoka škola u Zagrebu* (1,20). Uredba je objavljena u *Službenim novinama Kraljevstva SHS* 11. rujna 1919., a prema toj uredbi Veterinarska visoka škola u Zagrebu počela je s radom šk. g. 1919./20.. Veterinarskoj visokoj školi dodijeljena je dvokatnica Zemaljske potkivačke škole i dovršene prostorije za smještaj klinika. Na prijedlog i traženje profesorskog vijeća Visoke veterinarske škole (1921.), a ukazom kralja Aleksandra, 7. prosinca 1924. Visoka je škola pretvorena u Veterinarski fakultet Sveučilišta Kraljevine SHS u Zagrebu [1,20].

Razvoj znanstvenog veterinarstva nametnuo je potrebu za osnutkom nacionalnoga veterinarskog društva u Hrvatskoj. Stoga je na poticaj

istaknutih veterinara *dr. Radoslava Krištofa, Franje Lisaka i Franje Fugera*, 27. ožujka 1893. osnovano i *Hrvatsko-slavonsko veterinarsko društvo u Zagrebu* [1,20,22,23,24,28]. Iduće godine odobrena su i *Pravila Hrvatsko-slavonskoga veterinarskog društva* pa je otad Društvo moglo i stvarno djelovati [11,19]. Poput veterinarskih društava u drugim zemljama, zadaća je i ovoga društva bila štititi strukovne interese veterinara i unapređivati zemaljsko veterinarstvo. Važnu je ulogu Društvo imalo u razvoju poljoprivrede i stočarstva, a utjecalo je i na razvoj veterinarske znanosti u Hrvatskoj u XX. stoljeću. Ubrzo nakon osnivanja, Društvo osniva svoju knjižnicu sa stručnim knjigama i časopisima iz veterinarske medicine, a 1906. osniva svoj stručni mjesečnik *Veterinarski vjesnik* kojem je glavni urednik bio prof. dr. Eugen Podaubsky [1,15,20,22,23,24,28]. Časopis izlazi do danas. Hrvatsko-slavonsko veterinarsko društvo istaknulo se u svome radu kao osnivač i pokretač niza akcija iznimno korisnih za daljnji razvoj veterinarstva u Hrvatskoj. Svojim zalaganjem Društvo je pridonijelo i osnivanju *Kraljevske Hrvatsko-slavonske zemaljske bakteriološke zavoda u Križevcima* (1901.) čiji je voditelj bio *dr. Ferdo Kern* [20,26]. Zavod je osnovan samo trinaest godina nakon Pasteurova zavoda u Parizu i imao je važnu ulogu u razvoju i unapređenju veterinarstva Hrvatske. Svojim cjelokupnim djelovanjem Hrvatsko-slavonsko veterinarsko društvo trajno je obogatilo hrvatsku veterinarsku povijest.

LITERATURA

1. Benčević, Z. (1929): Prilozi povijesti veterinarstva Hrvatske i Slavonije od godine 1800. do 1850., te povijesti veterinarstva i stočarstva bivše Vojne Krajine do njezinog ukinuća. Doktorska disertacija, Slavonski Brod.
2. Brozović, L. (1929): Josip Ubl (1844-1925), Prilog povijesti veterinarstva Hrvatske i Slavonije. Dr. disertacija, Zagreb.
3. Brozović, L. (1959): Prilog povijesti veterinarstva u Hrvata. Poseban otisak iz Spomenice Veterinarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1919.-1959., Zagreb, 97-122.
4. Burić, M. (1985.): Bjesnoća na području Osijeka u 19. st.. *Med. Vjesnik*, 17, (2), 79-84.
5. Burić, M. (1984.): Veterinari u povijesti zdravstvene kulture Osijeka XIX. st. Zbornik radova: četvrti znanstveni Sabor Slavonije i Baranje – sv. I., 687-696. Osijek: JAZU, 1984.
6. Burić, M. (2006.): Bedrenica na području grada Osijeka tijekom XIX stoljeća. *Hrvatski veterinarski vjesnik*, 14, (7-8), 21-23.

7. Dugački, V. (1971): Liječnici-veterinari. Radoslav Krištof-Tomislav Markuš. Praxis veterinaria, 19,(1),41-45.
8. Jurca, J. (2001.): Začetki zaščitnega cepljenja v humani in veterinarski medicini in imunizacija proti goveji kugi na slovenskem, 1780. Slov. vet. Res, 38 (2), 95-114.
9. Lechner, W.(1969.): Dr Paul Adami (1739.-1814.) Professor fur Tierseuchenlehre an der Wiener Universitat, Contagions – Physicus und bestellt gewesener Tierarzt. Wien. tierarztl. Mschr, 56, 3, 105-114.
10. Lukačević, J. (1982): O «veterinarima» i njihovoj djelatnosti u Slavoniji u drugoj polovici 19. stoljeća. Vet. arhiv 52,(1), 21-29.
11. Lukačević, J. (1988): O djelatnosti akademika «praliječnika», dr. Josipa Krasoslava Schlossera na unapređenju veterinarske medicine u Hrvatskoj i Slavoniji u drugoj polovici 19.stoljeća. Vet. arhiv 58,(2), 83-90.
12. Lukačević, J. (1987.): Stočne zarae u Hrvatskoj i Slavoniji u XVIII. I XIX. stoljeću. Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, 14, (1), 141-148.
13. Orban, R., Strahonja E. (1981): Dr P Adami – Prvi fizik za suzbijanje zaraza domaćih životinja u području uz rijeku Sutlu. Referat održan na XXX. Sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Novo mesto, 1.-4. oktobar, 1981. Rukopis.
14. Rapić, S., Juretić J. (1966): Osnivanje i pravila Hrvatsko-slavonskog veterinarskog društva. Vetserum 14,(5-6), 242-246.
15. Rapić, S. (1969): 50 godina Veterinarskog fakulteta u Zagrebu. 1919-1969. Zagreb, 15-63.
16. Rapić, S. (1976): Radoslav Krištof (1842-1904). Zaslužni veterinari Hrvatske, Zagreb, 11-13.
17. Šlezić, M. (1975): Kuršmidi-veterinarski pomoćnici. Vet.glasnik 29,(2), 151-153.
18. Vučevac Bajt V. (1987): Francesco Bertić-zemaljski veterinar u Zadru. Vet.stanica, 18,(6), 355-359.
19. Vučevac Bajt, V. (1988): Hrvatsko-slavonsko veterinarsko društvo-preteča današnjeg Saveza društava veterinara i vet. tehničara SR Hrvatske. Vet.stanica, 19,(5), 301-304.
20. Vučevac Bajt, V. (1993): Povijest veterinarstva. Sv.udžbenik, Zagreb.
21. Vučevac Bajt, V. (1993): Povijesni razvoj veterinarskog zakonodavstva. Veterinarski dani '93., Hrvatsko veterinarstvo u ogledalu novih zakona. Zbornik radova, 11-19, Opatija, 11.-13.studeni 1993.
22. Vučevac Bajt, V. (1993): Povijest i sadašnjost Hrvatskog veterinarskog društva. Vet.stanica, 24,(3), 167-173.

23. Vučevac Bajt, V. (1994): 100 godina društvenog udruživanja hrvatskih veterinarara 1894-1994. Osnutak i rad Hrvatsko-slavonskog veterinarskog društva od 1894. do 1921, *Izdavač: Hrvatska veterinarska komora, Zagreb*, 7-40
24. Vučevac Bajt, V. (1994): 100. obljetnica društvenog udruživanja hrvatskih veterinarara. Veterinarski dani '94., Zbornik radova, 7-12, 13.-15.listopada, Dubrovnik.
25. Vučevac Bajt, V., Badovinac J. (1995): Sto deseta obljetnica Hrvatsko-slavonske zemaljske potkivačke škole (1885-1995), *Vet. Stanica*, 26,(3),163-168.
26. Vučevac Bajt, V. (1995): Organizacija i razvitak veterinarstva u Hrvatskoj. Razvoj veterinarstva u Hrvatskoj, Zagreb, 7-14.
27. Vučevac Bajt, V. (1996): Povijest hrvatskog veterinarstva. Prvi hrvatski veterinarski kongres, Zbornik radova, 43-52, Cavtat, 2.-5.listopada.1996.
28. Vučevac Bajt, V. (1998): Hrvatsko-slavonsko veterinarsko društvo preteća današnjeg Saveza društava veterinarara i veterinarskih tehničara SR Hrvatske. *Veterinarska stanica*, 19,(5), 301-304.
29. Vučevac Bajt, V., Gregurić J. (1998): «Navuk od jednoga prikladnog hranjivoga baratanja z marvom za poljodjelavca» iz god.1836. 3. znanstveno stručni skup iz DDD-a s međunarodnim sudjelovanjem, *Zdravo očuvati zdravim, Priopćenja*, 101-107, 7.-9. svibnja 1998., Zadar.
30. Vučevac Bajt, J. (2001): Veterinarska povijest Hrvatske kao znanstveni projekt gospodarske povijesti. *Časopis za suvremenu povijest*, 33,(3), 841-852.
31. Vučevac Bajt, V. Gregurić Gračner, V. (2001.): Nastajanje i upotreba raskužnih sredstava i njihov doprinos u suzbijanju stočnih zaraza. 4. znanstveno stručni skup iz DDD-a s međunarodnim sudjelovanjem «Zdravo očuvati zdravim u novom tisućljeću», *Priopćenja*, 183-190, 10.-12. svibnja 2001., Bizovačke toplice.
32. Vučevac Bajt, V. (2000.): Peradarstvo u hrvatskoj literaturi od srednjeg vijeka do danas. *Vet. stanica*, 31, (6), 347-354.
33. Vukelić E., Rapić, S. (1965): Prilog povijesti Hrvatsko-slavonske potkivačke škole. I od osnutka škole do propasti Austrougarske (1885-1919). *Vet.arhiv*, 35,(3-4), 86-96.

SAŽETAK

Za razvoj veterinarstva u Hrvatskoj u XIX. stoljeću iznimno značenje imao je razvoj veterinarskog zakonodavstva i do tada već dobro razvijene humane medicine, čiji je sanitet u to vrijeme upravljao cjelokupnom veterinarskom službom. Razvoju veterinarstva pridonijele su veterinarske i neke druge asocijacije, npr. Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo (1841.) i Hrvatsko-slavonsko veterinarsko društvo (1893.), Gospodarsko šumarsko učilište u Križevcima (1860.) i Zemaljska potkivačka škola (1886.). Samoorganiziranju veterinarske struke pridonio je i razvoj veterinarske literature na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *povijest veterinarske medicine, XIX. stoljeće, Hrvatska*